

"עדן" – עתון ילדים עברי באמריקה

אתי פז

ועד הקמת המדינה.⁴ אמנם העתונים העבריים באמריקה, ברובם, לא האריכו ימים, אך רצף העשייה בכתיבה העברית לילדים לא פסק, והעתונים יחד עם הוצאות ספרים כמו "תושיה" סיפקו במה לכותבים לילדים בעברית.

תולדות עתוני הילדים העבריים באמריקה רצופות ניסיונות מוצלחים יותר או פחות, של הוצאת מוספים או עתונים בחסות מוסדות חינוך ותרבות או בתמיכת נדבנים. כמובן שמטרת היוזמות האלה היתה תמיד חינוכית לאומית, והעתונים סייעו לחינוך העברי בבתי הספר היהודיים אחרי שעות הלימודים. המדורים הקלים בעתונים נועדו למשוך את הקוראים הצעירים, ולהקל מעט על מלאכת הקריאה.

על התלבטויות העומדים מאחורי העתונים אפשר ללמוד משיחה שנערכה במועצת מחנכים וסופרים בעניין "הדואר לנוער", מוסף לשבועון העברי "הדואר", שראה אור בניו יורק ומופיע עד ימינו. המשתתפים עסקו בדילמות: שבועון עצמאי או מוסף, חומר לאומי או אוניברסלי. הם שאלו אם להכניס לעתונים שעשועים, פירושי מילים באנגלית או בעברית, ומהו הגיל שאליו יש לכוון את רמת העברית של העתון. הדוברים הציעו לא להקפיד על הסגנון כדי לקרב את הקורא הצעיר ולהרגילו לקריאת עברית, להשתמש בסגנון המקרא הקל מכיוון שזה מה שהילדים פוגשים בבתי הספר, וכן להרבות בחדשות ובתולדות חיים של אישים מן ההיסטוריה ובסיפורים קלים מחיי אמריקה.⁵

את השקפת עולמו של ח.ג. ביאליק על סגנון הכתיבה המתאים לילדים אפשר למצוא במכתב שלו למערכת "עדן": "אולי תמצא המערכת, כי שני השירים האלה קשים קצת לשיני קוראיה הרכים, אבל אין בכך כלום. ילמדו הילדים את שיניהם לפצח אגוזים קשים קצת ותתחזקנה."⁶

הביטוי החריף ביותר לבעייתיות של עתונות הילדים הכתובה בעברית באמריקה מופיע במאמר של אברהם שוער, אחד המשתתפים הקבועים ב"עדן" ובעוד יוזמות ספרותיות עבריות באמריקה: "לכל העמים, ואף לקטנים שבקטנים, למשועבדים שבמשועבדים, יש לשון חיה ומדוברת, לשון אם, לשון שמשתמשים בה גם בבית וגם ברחוב, ולנו – אין לשון כזו. לשוננו אינה לשון האם, וכזה כל חריפות השאלה." שוער מקונן על חסרונם של ילדים קטנים המסוגלים לקרוא את היצירות המשובחות המופיעות ב"עדן", וטוען

במשך שנה וחצי, מאפריל 1924 עד אוקטובר 1925, יצא באמריקה כמעט מדי חודש עתון ילדים בשם "עדן". העתון ראה אור בהוצאה פרטית של בת שבע גראַפֶלסקי, בניגוד לשאר עתוני הילדים באמריקה שנוסדו ומומנו על ידי מוסדות חינוך ותרבות. כראש וראשונה היה זה עתון לאומי ומסורתי שעסק בעיקר בהווי העיירה היהודית במזרח אירופה ובחיי החלוצים בארץ ישראל. הוצאת עתון ילדים בעברית, בעל מגמות לאומיות וציוניות באמריקה של שנות ה-20, מעוררת סקרנות ומעלה כמה שאלות. השאלה המרכזית היא: איזה אופי נשא העתון ומה מידת ה"מקומיות" שלו. לשם כך נבדק האיוון הפנימי בין המגמות השונות שבעתון. המאמר עוסק גם בסביבה הספרותית שבה פעל העתון, ומנסה לעמוד על השפעתה על צורות הביטוי והתכנים שלו.

"עדן" והספרות העברית למבוגרים וילדים באמריקה

בפתיחה לספרו "סופרים עבריים באמריקה", כותב אברהם אפשטיין על הספרות העברית באמריקה שכמעט כל סופריה "באו מעבר לים כשחומר יצירתם – סכום של קנייני תרבות ומושגי יופי ואמנות – שמור להם בנפשם." הוא מסביר כי הסופרים לא התערו מספיק באמריקה, ויתרה מכך לא מצאו סביבה ספרותית מפרה שתעורר את יצירתם. כך המשיכה הספרות העברית באמריקה את המסורת הספרותית של העיירה במזרח אירופה, וכיטאה את הגעגועים שתשו המהגרים התלושים מסביבתם התרבותית בארצם החדשה.¹ גם נורית גוברין מציינת, כי רוב הסופרים העבריים באמריקה המשיכו לעסוק בחיי העיירה היהודית מתוך נוסטלגיה וגעגועים, וחשו מנוכרים ובודדים בחברה האמריקנית החומרנית והתועלתנית.²

על מעמדם של סופרי הילדים והסופרים העבריים באמריקה כותב צבי שרפשטיין: "יחס הסופרים העברים לספרות הילדים בכלל, הוא כאל חמץ בפסח: בטלה ומבוטלת היא בעיניהם כעפרא דארעא. מי שלא קנה לו תחילה את שמו בספרות לבוגרים, אין לו תקנה. יחס הסופרים העברים בארץ ישראל לסופר הכותב אך בהוצאות אמריקניות – הוא של ביטול."³

למרות תלונה זו, היתה פריחה זמנית של ספרות ועתונות ילדים באמריקה, עם תחיית הלשון העברית והגידול במספר קוראי העברית הצעירים. אוריאל אופק מונה כחמישים שבועונים, דו-שבועונים וירחונים עבריים לילדים ולנוער בארץ ובתפוצות מראשית המאה

חלקם אמריקנים וחלקם מזרח אירופים, וכולם בני העיירה היהודית שספגו את תרבותה ואורח חייה בילדותם. מרבית האמריקנים שבתוכם היו קשורים ליוזמות השונות של הוצאת עתוני ילדים והוצאות ספרים לילדים בעברית כמו "יורעאל", "אביב", "שחרות" ועוד.¹⁰ הם פירסמו גם ב"הדואר" וב"הדואר לנוער" (תוצ"ד-תש"ח) וחברו ספרים ללימוד עברית: העורך דניאל פרסקי, אברהם שוער, מרדכי גולדנברג, יהודה צבי לוי, זינא רבינוביץ, ישראל אפרת, אפרים ליסיצקי, ש.ל. בלאנק, צבי שרפשטיין, ב.ג. סילקינר וש. האלקין. הקבוצה הזאת מעידה על קיום, ואפילו על שגשוג של חיים תרבותיים עבריים באמריקה בשנות ה-20, דבר שהיה נכון גם לגבי ארצות אחרות בעולם, במיוחד במזרח אירופה.

בת שבע גראבלסקי ופעילותה

בת שבע גראבלסקי, אשר באישיותה חברו חן ואצילות, כישרון כתיבה וחוש ספרות מעורן עם יכולת אירגון מובהקת, היתה דמות יוצאת דופן ומרשימה בחיים התרבותיים העבריים של אמריקה בשנות ה-20.

היא נולדה בניו יורק ב-1894, קיבלה חינוך כללי ועברי והשלימה את השכלתה באוניברסיטת קולומביה. במקביל המשיכה בלימודיה העבריים, ואחד ממורי העברית שלה היה דניאל פרסקי אשר קרב אותה אל הספרות העברית. כבר בנעוריה השתתפה בת שבע בכל הפעילות הספרותית העברית והצינונית בניו יורק. בשנים 1910-1918 היתה אחת העורכות של הקבצים "פרחים", שיצאו על ידי אגודות "פרחי ציון", ופירסמה בהם אגדות שכתבה. גם אחרי נישואיה לברוך גראבלסקי ב-1914 המשיכה בת שבע בלימודים כלליים ועבריים, והשתתפה באגודות שונות ובמיוחד ב"יהודה הצעיר". כעבור כמה שנים השתנה מצבה הכלכלי של משפחת גראבלסקי, והם היו לאנשים עשירים. ביתם היה מקום מפגש למשכילים, סופרים, אמנים ועסקנים ציוניים. (קבלת פנים חגיגית לחיים וייצמן בבואו לניו יורק נערכה בבית גראבלסקי. מניה שוחט התארחתה אצלם כאשר ביקרה בניו יורק). כאשר ילדה בת שבע גראבלסקי את בנה השלישי, דוד, כך אותה דניאל פרסקי בעתונות העברית וכתב: "בעולל הקטן אני מתרה, שבהתבגרו יהיה אחד מן השניים: נשיא הרפובליקה בארץ ישראל או פרופסור לפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים!"

פעילותה של בת שבע גראבלסקי התפשטה לתחומים רבים: היא תמכה בהוצאת שני כרכים של הירחון הספרותי שהופיע בארץ ישראל, "השלוחה", היתה חברת הוועד הפועל של ההסתדרות העברית באמריקה, הגזברית של "יהודה הצעיר", חברת "הוועד למען האופרה בארץ ישראל", נשיאת הוועדה למען "ועד הלשון" וכן עזרה בארגון התערוכה הראשונה של "בצלאל" באמריקה. אך המפעל שבעזרתו הטביעה את חותמה יותר מכל היה מימון והוצאת "עדן", עתון ילדים פרטי ובלתי תלוי.¹¹

כי יש להשתחרר מן האשליות לגבי היכולת של הקוראים באמריקה, ולכתוב לגילים המבוגרים יותר של בני 12 והלאה, שכבר רכשו את מיומנות הקריאה.⁷

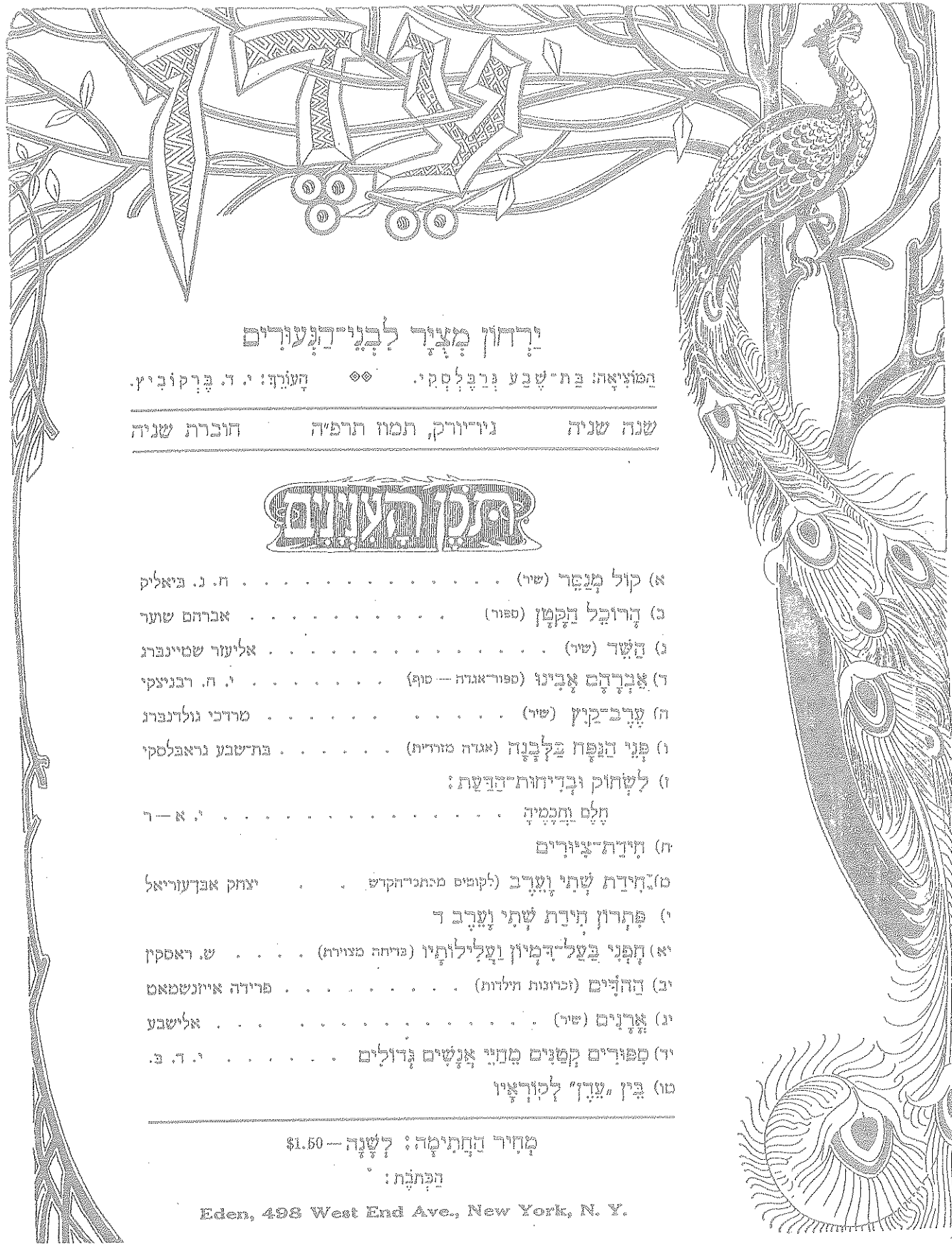
מאפייניו של "עדן" והכותבים בו

עיון בגיליונות "עדן" מציג בפני הקורא את המסרים החינוכיים המרכזיים והאידיאולוגיות שכיוונו את עורכיו: שמירת המסורת והכרת המורשת הלאומית, ציונות, וערכים הומניסטיים וחברתיים. גם ממה שאין בעתון, ניתן ללמוד עליו לא פחות מאשר ממה שיש בו. ואכן, בעתון אין כמעט מאפיינים מקומיים מהווי החיים של הילדים היהודיים באמריקה, או ביטוי לבעיותיהם המיוחדות ולחוויותיהם כילדים יהודים הגדלים בארצות הברית. העתון כאילו צומח בחלל ריק המנותק מן ההווי המקומי שבתוכו הוא מתפרסם. "עדן" היה עתון יהודי ציוני שיכול היה לצאת בכל מקום אחר בעולם, במיוחד במזרח אירופה, ולא דווקא בניו יורק.

הדור הצעיר שנולד או גדל לתוך התרבות האמריקנית, קיבל אותה בטבעיות כתרבותו, מבלי שהכיר את התרבות היהודית העשירה שהתפתחה במזרח אירופה. חלק גדול מן הכותבים בעתון עסקו בחינוך, והיו מודעים לסכנת ההתבוללות שריחפה על הקהילה היהודית באמריקה. הם לא רצו לערוד את ההשתלבות בסביבה, אלא לשמר את התרבות היהודית הלאומית שהתפתחה במזרח אירופה.

גם חסרונן של יצירות קלסיות מתורגמות מתוך ספרות הילדים העולמית ב"עדן" בולט, לאור העובדה שבאותם שנים התנהל מפעל תרגומים בהיקף נרחב בהוצאת הספרים "אמנות", במוסקוה, אודיסה ובהומבורג ליד פונקפורט. למשל הספרים "הלב", "גשושית", "חיות הבר", ויצירות של סופרים כמו טולסטוי, ז'ול ורן, הקטור מאלו, אלפונס דודה ועוד, הופיעו בתרגומיהם של משה בן אליעזר, י"ח רבינוביץ, ישראל שף ואחרים.⁸ גם ביאליק, כאשר הסתייג מרמתו הספרותית של חלק מן החומר שהתפרסם ב"עדן" שאל: "המבלי אין דברים נאים לתרגום?"⁹ נראה כי הסופרים העבריים באמריקה חשו את סכנת הטמיעה הקרובה והמוחשית בביתם החדש, והיו פחות בטוחים במעמדה של השפה ובקהל קוראיה, מאשר אנשי הספרות במזרח אירופה ובמרכזה. תרגומים משפות אחרות מעידים אמנם על חוסר בחומר מקורי, אך הם גם גילוי של ביטחון עצמי והרגשת כוח של תרבות עשירה וחזקה, אשר יכולה להרשות לעצמה להיות פתוחה אל תרבויות אחרות.

"עדן" פירסם את יצירותיהם של סופרים ומשוררים מן השורה הראשונה של הספרות העברית: ביאליק, טשרניחובסקי, פיכמן, שמעונוביץ, ז. שניאור, רבינוביץ, י.ד. ברקוביץ, שופמן, לוי קיפניס, אליעזר שטיינברג, ש. בן ציון, שלום עליכם, יעקב חורגין, אלישבע, יצחק קצנלסון ואביגדור המאירי. לצידם, פירסמה בעתון קבוצה של סופרים ומשוררים יהודים שלא מן השורה הראשונה,

יְרֵחוֹן מְצִיר לְבְנֵי הַנְּעוּרִים

הַמוֹצֵיאתָ בַּת־שֶׁבַע גַּרְפֵּלְסְקִי. ♦♦ הַעוֹרֵד: י. ד. בְּרָקוֹבִיץ.

שָׁנָה שְׁנִיָּה גִירֵיוֹרִק, תַּמּוֹז תַּרְפִּ"ה חוֹבֶרֶת שְׁנִיָּה

תַּחֲסֵק תַּעֲוִוֹת

- (א) קוֹל מְנַסֵּר (שיר) ת. נ. ביאליק
- (ב) הַרוֹזֵקל תַּקְמָן (ספור) אברהם שוער
- (ג) הַשֵּׁד (שיר) אליעזר שטיינברג
- (ד) אֲבָרְתָהֶם אֶבְיָנוּ (ספור-אגדה — סוף) י. ח. רבניצקי
- (ה) עֶרְב־קִיץ (שיר) מרדכי גולדנברג
- (ו) פְּנֵי הַנֶּפֶחַ בְּלִבָּנָה (אגדה מזרחית) בתישבע גראבלסקי
- (ז) לַשְׁחֹק וּבְדִיחוֹת־הַדַּעַת: חֵלֶם וְחִכְמִיָּה י. א. ר.
- (ח) תִּזְדַּת־צִיּוּרִים
- (ט) גִּירֵי־תִּשְׁתִּי וְעֶרֶב (לקומים מכתבי-הקדש) יצחק אבן-עוריאל
- (י) פְּתָרוֹן תִּזְדַּת־שְׁתִּי וְעֶרֶב ד
- (יא) תַּפְנֵי בַּעֲלֵי־מִיֹּן וְעַלִּילוֹתָיו (פריחה מצוירת) ש. ראסקין
- (יב) הַהֲלָיִים (זכרונות חלדות) פרידה איזנשטאט
- (יג) אֲרָנִים (שיר) אלישבע
- (יד) מְסֻרִים קְטָנִים מִנֵּי אֲנָשִׁים גְּדוֹלִים י. ד. ב.
- (טו) בֵּין "עֵדֶן" לְקוֹרְאָיו

מְחִיר הַתַּחֲסֵק: לְשָׁנָה — \$1.50
הַתַּחֲסֵק:

Eden, 498 West End Ave., New York, N. Y.

שער של "עדן" משנת 1925

הגדולה: דעת הלשון העברית וספרותה. אך העתון יוכל לסייע לקוראים ברכישת השפה בעזרת "סיפורים ושירים קלים, ועל ידי דברי מתשבה ושעשועים, שיש בהם כדי להעסיק את מוחו וליבו של הקורא הצעיר וגם לבדח את דעתו" (אפריל 1925). י.ד. ברקוביץ' ראה אפוא בפן הבידורי של העתון כלי עזר בלימוד השפה, ולא מטרה בפני עצמה, כמו שטבר פרסקי.

עם כניסתו של ברקוביץ' לעריכה נתפרסמו בעתון יצירות רבות פרי עטם של יידידי הסופרים כמו זלמן שניאור, י"ח רבניצקי, שמעון האלקין, אביגדור המאירי, ואלעזר שטיינברג. נוספו לעתון גם מדורים חדשים: "בין 'עדן' לקוראיו", שבו שוחח העורך עם הקוראים, מדורי השכלה כללית כמו "סיפורים קטנים מחיי אנשים גדולים", "דע מה לפניך ומה היום" ומדור חדש נוסף, "מפי עוללים" שבו פורסמו יצירות של ילדים. הסיפור המצויר השבועי אשר עסק בהווי ילדים סתמי, החל לעסוק רק בנושאים לאומיים-מסורתיים וציוניים ושמו שונה ל"חופני בעל דמיון". מדורי השעשועים, בני טיפוחיו של פרסקי, צומצמו ועודנו.

כל השינויים האלה לא פתרו את הבעיות הבסיסיות של העתון: הניתוק מחיי הילדים היהודים באמריקה, והשפה הגבוהה שלא משכה את הילדים.¹⁷

המסר הלאומי-מסורתי בעתון

המסר המרכזי של העתון היה לאומי-מסורתי, כלומר הרצון לחזק את התודעה הלאומית של הקוראים הצעירים ולקרנם אל המסורת היהודית, אם כי לאו דווקא אל הדת היהודית. גישה זו מצאה את ביטוייה בסיפורי הווי הקשורים לחגים השונים כמו פסח, שבועות, ל"ג בעומר, חנוכה, פורים וסוכות. כל הסיפורים האלה נטועים עמוק בהווי העיירה היהודית במזרח אירופה.

בגיליון הראשון של העתון הופיע סיפורו של ש.ל. בלאנק "מרור", המשלב את הווי ההכנות לפסח בעיירה עם סכנת עלילות הדם שריחפה על היהודים במזרח אירופה, במיוחד לפני הפסח. סיפורו של ש. רוזנשטיין "תשעה באב" הוסיף לתיאור היום הקדוש מסר חינוכי "מעשי": אסור להשתובב בבית המדרש בתשעה באב! בעתון הופיעו גם סיפורים על צדיקים ורבנים, אגדות מקראיות, זכרונות ילדות מן העיירה הקשורים לחגים ולמסורת, מחזות לחנוכה, וכולם העבירו מסר לאומי-מסורתי בדרגות שונות של עוצמה.

לעתים קרובות גיבורי הסיפורים היו ילדים, שהיוו מושא להזדהות ודוגמה חינוכית לקוראים. השמירה על המסורת היהודית, הציות למבוגרים והנאמנות למורשת הלאומית, הומחשו והודגשו באמצעות הסיפורים וגיבוריהם. לעתים תיארו הסיפורים תכונות רצויות, כמו ענווה או נדיבות של מנהיגים יהודיים נערצים, למשל הבעש"ט, תכונות שראוי שהילדים יאמצו לעצמם. סיפורי הילדות האישיים קישרו את החגים להתרגשות, לשמחה, ולחום המשפחתי

הבחירה של גראבלסקי בדניאל פרסקי כעורך של "עדן", היתה בחירה טבעית במי שלימד אותה עברית והשפיע רבות על נטיותיה הספרותיות. היא העמידה לרשותו של פרסקי משאבים כספיים בלתי מוגבלים כמעט, וניצלה את קשריה הענפים בעולם הספרות העברית לגיוס מיטב הכותבים לעתון.

"עדן" בעריכת דניאל פרסקי

אוריאל אופק כותב על פרסקי, כי "מילותיו של יל"ג: 'עבד לעברית אנוכי עד נצח' היו ליסימט חייו", והוא היה פעיל בהקניית השפה, בכתיבה ובקידום הספרות העברית לילדים ולנוער. אופק מצטט את פרסקי: "לא לחנך את הקוראים הקטנים ולא ללמדם ולחזק את יהדותם נועד העתון — אלא לשעשעם, להצחיקם ולהנותם, להיות להם חבר שובב ומעניין". זו היתה גישה רדיקלית מאוד בעיני הממסד הפדגוגי, ואכן הביקורת לא חסכה את שבטה מ"עדן" ומעורבו הראשון.¹²

פרסקי שיתף סופרים מן השורה הראשונה של כותבי ספרות הילדים בעברית, למשל ביאליק שתרם באופן קבוע לעתון, והדבר אף הובלט במודעות של העתון ב"הדואר", כדי למשוך קוראים נוספים. דומה שהדגש ששם העורך על הצד הבידורי של העתון פגם ברמתו הכללית, ולא עזר להגדיל את מספר הקוראים. גם תחרות ההחתמה הרעשנית נושאת הפרסים שנערכה בין הקוראים, לא הגדילה את התפוצה. ביאליק עצמו ציין בפני עורכי העתון כי "עליכם עוד לשכלל את ירחונכם שכלול אחרי שכלול, עד היותו לעדי"ט¹³ ואף ביקש כי ישתדלו ל"השמין" מעט את העתון,¹⁴ ובתשובה לשאלתה של גראבלסקי מה פירוש ל"השמין", ענה: "פשוטו כמשמעו: להשביח את החומר הספרותי. אתם נותנים לעתים קרובות מרץ, במחילה."¹⁵ עם זאת החוברת הראשונה הופיעה ב"הדואר" ביקורת דומה לביקורת הנוכרת למעלה. המבקר, שהופיע תחת השם ברילבב, התלונן על "הכנסת אורחים יתירה", וכן על ריבוי הציורים והסיפורים המופיעים בהמשכים.¹⁶

פרסקי אכן ניסה לקרב את הילדים אל העתון בעזרת המדורים הבידוריים והחומר הספרותי הקל, אך מאידך רצה לשמור על הרמה הספרותית הגבוהה שלו וכך הרחיק מעליו קוראים שלא שלטו בקריאת העברית.

באדר תרפ"ה (1925) הפסיק פרסקי לערוך את העתון ככל הנראה שלא מרצונו, זאת על פי הודעתו הלקונית: "עם גמר חוברת זו חדלתי להיות עורך עדן".

"עדן" בעריכת י.ד. ברקוביץ'

השקפתו של הסופר י.ד. ברקוביץ' על מטרותיו של עתון ילדים הובאה בגיליון הראשון בעריכתו, בטור "בין 'עדן' לקוראיו": "הירחון שלנו הוא עתון קטן. איש מאיתנו לא יאמר, כי על ידי עתון קטן כזה, היוצא פעם בחודש, יכול תוכלו להגיע אל המטרה

השירים שעסקו במסר הלאומי-מסורתי התרכזו בחגים, בחשיבות לימוד התורה, בנוף ארץ ישראל, בירושלים ובמשיח:

בוכים הם ושופכים שיח...
אך כשיבוא המשיח,
אז הכותל פז יצפה...
נומה, נומה, ילד יפה!

(״זבעיר ירושלים...״, דוד שמעונוביץ, דצמבר 1924)

בנוסף לסיפורים ולשירים תרמה גם הסידרה המצוירת ״חופני בעל דמיון״ למסר הלאומי-מסורתי בסיפורים מצויירים הקשורים לחגים ולסיפורי התנ״ך.

בעתון הופיעו כמה מאמרים שעסקו ביהדות. למשל, מאמרו (בהמשכים) של ש. רוזנפלד ״תולדות פרעה מלך מצרים״, שהביא הסבר היסטורי-מדעי לסיפור בני ישראל במצרים (אפריל 1924), או מאמר על הצייר אפרים משה ליליין, שציוריו הלאומיים והציוניים עסקו ב״חיי עמנו בהווה ובעבר״ (יולי 1925).

ע ד נ

וקח רואות עיני: הויו
קל הילדים נאספו פה

צפון נגב, מן-רח, גם
אין גם ילד שלא קם.

אין גם ילד שלא נע
כני ערשו ולא בא...

טום נטמו גלדיהון
מקבל סנה, מקבל קו.

מכל ארץ באשר הם
בגונלים אל האם.

ותי כוללת תהיו יתו
קל הקטנים אוספה פה.

צפון נגב, מן-רח, גם
אין גם ילד שלא קם...

המחברים: דוד שמעונוביץ

ארץ קמנה, יפה מאד,
הויו, השקמה רכה ערו

אכן חננה פה מקור:
בא וקנה מני דבור...

הלם ארץ נאמח:
בא ורעי ונאצחון...

קל החופים מוכים פה
הויו, הקפנות אחרו בא.

אי הילדים, אפה הם
והאיו וולם בן-בלי-שמו...

לילה יומנו אין זה
נאמן על חנוכי בן-ימנו

שיר ״ציוני״ המתאר את ארץ-ישראל המצפה לילדים - עולים

של החיים בעיירה, ועוררו יחס חיובי בקרב הקוראים כלפי שמירת המסורת.

גם בנושא הלאומי, כמו בכל הנושאים שעלו בעתון, רווח השימוש בפנטסיה. הסיפור המרשים ביותר הוא ״אדם בעל כנפיים״, של יהודה צבי לרין, הבנוי כסיפור מדע בדיוני שלבש צביון יהודי טיפוסי. הסיפור, שהופיע בשישה המשכים, המחיש את הסכנות שבהמצאות מדעיות מתוחכמות כשהן נופלות לידיים הלא נכונות, המליץ לא לנסות לצאת נגד הטבע, והילל את הצניעות והענווה. גם באגדות המדרשיות והמקראיות של ביאליק ורבינצקי נוצל עולם הפנטסיה האהוב על הילדים לקירוב סיפורי המקרא וגיבוריהם אל הקוראים.

ע ד נ

למרים היה גדי קטן

מאת
מ. פינקלשטיין

ונגדל גיל החלמדים.
ונגדל גם הצחוק.

המיונה הרגאה או לגדי
או לגדי, או לגדי.
המיונה הרגאה או לגדי.
המיונה והסרה.

אך זה הגדי לא נע, לא נע.
לא נע, לא נע, לא נע, לא נע.
אך זה הגדי לא נע, לא נע.
לא ישמע אל הצו.

כפנה צמור, חכה דם.
חכה דם, חכה דם.
כפנה צמור, חכה דם.
והקשיב קל הצח.

נצח עם מרים שוב הגדי.
שוב הגדי, שוב הגדי.
נצח עם מרים שוב הגדי.
נצח: ארץ-י, ברת.

למרים היה גדי קטן
גדי קטן, גדי קטן.
למרים היה גדי קטן.
גדי קטן וצח.

ובאשר חלק מרים ו:
מרים ו, מרים ו.
ובאשר חלק מרים ו:
אפה הגדי חלק.

ופעם אל החרר, בא
החרר, בא, החרר, בא.
ופעם אל החרר, בא
הגדי שלא פחק.

ונגדל גיל החלמדים.
חלמדים, חלמדים.

עיבוד לשיר הילדים הידוע, כפי שהופיע ב״עדן״

נראה כי עורך העתון היה מודע במידת מה עד כמה מעורבים קוראיו הצעירים בתרבות המקומית, והוא ניסה לנטרל את השפעותיה בעזרת הגישה של "אם אינך יכול לנצח אותם — הצטרף אליהם". אך זה היה מעט מדי, ולא שינה את צבינו המנותק של העתון.

המסר הציוני

הנושא הציוני לא תפס בעתון מקום שווה לזה של הנושא הלאומי, אך עם זאת לא היה נושא שולי. למשל, שיר שהתחיל כשיר לירי

שוקר בהתעסקות בחצר בית-ספר בירושלים המתקיים בכספי קרן-היסוד.

קולקורא מילדי ארץ-ישראל מעבר לים לילדי אמריקה:
עזרו לבנין בית לאומי עברי בארץ ישראל!
 הבונה את הבית הלאומי בארץ אבותינו הוא קרן היסוד. כל הכסף לקרן היסוד, מוסף יהודים בארץ ישראל, מוסף מושבות, מוסף ערים ועיירות, מוסף בתי-ספר בשביל ילדינו.
 התרמו גם אנכי ואמך את תרומתם לקרן היסוד בשנה הזאת?
 אם לא תרמו עוד — שאל אותם: למה לא?
PALESTINE FOUNDATION FUND (Keren Hayesod)
 114 Fifth Avenue, New York, N. Y.

בעד עמנו ובעד ארצנו
 על-ידי

פאלעסטיין פראדוקטס
קאמפאני

יש פירכם להשיג מטבחר פרי הארץ.
 שני דברים פאחר תקיימו בזה:
 בנין הארץ והנאצה עצמית.

PALESTINE PRODUCTS CO.
 41-43 Delancey St., New York City
 Tel. Dry Dock 5271

חיים נחמן ביאליק משתתף בקביעות ב"עדין"
 מתקבלת החתימה על הירחון המצויר לילדים, לפעוטות ולנערים

עדין

יצא על-ידי בת-שבע גראבלסקי ועורך על-ידי דניאל פרסקי.
 יצא ונשלח לחותמים החוברת הראשונה, השניה והשלישית. — החוברת הרביעית, שיש בה חומר הגון בסגנון היותר קל, עומדת להופיע בעוד שבוע.
 מחיר החתימה על "עדין": באמריקה וביתר הארצות — \$1.00 לשנה.
 הכתובת: EDEN, 498 West End Avenue, New York, N. Y.

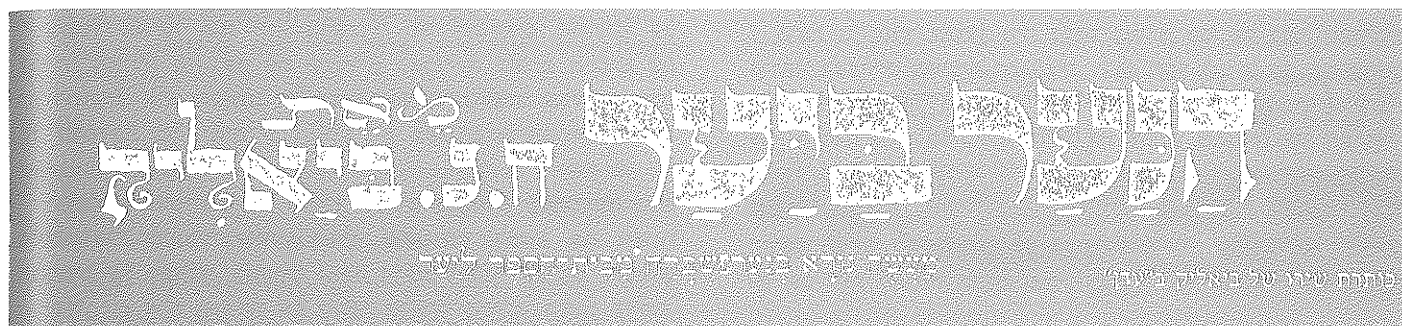
בטורו האישי פנה י.ד. ברקוביץ אל הקוראים והתלונן על אוירת החולין שהקיפה את היהודים באמריקה כשהם חוגגים את חג הסוכות. הוא התגעגע אל העיירה היהודית, שבה שררה אוירת חג מושלמת בלי שהגויים הממשיכים בשיגרת חייהם יפריעו לה (אוקטובר 1925).

הנושא הלאומי-מסורתי הובלע לעתים ביצירות ספרותיות שלא נכתבו כדי להעביר מסר כלשהו אלא כדי לבטא את האמת הפנימית של המחבר. במקרים כאלה הרקע, וההווי שבתוכו התרחש הסיפור, הם אלה שחזיקו את המסר הלאומי-מסורתי בעצם קיומם. למשל, סיפורו של שלום עליכם "גולנים" (מרס 1925). חגיגת ל"ג בעומר בחדר שבעיירה היהודית שימשה רקע לסיפור אנושי, המבטא תנויות ילדות אוניברסליות, אשר יכולות להתרחש גם על רקע שונה לחלוטין.¹⁸

תופעה אחרת היא הכנסת רקע יהודי ואיפיונים יהודיים לסיפורים ושירים לא יהודיים והעברת המסר הלאומי-מסורתי בדרך זאת. דוגמה לשיר שעבר "גירור" והעביר מסר לאומי מסורתי הוא "הכפירה מרת מירה, הכפיר שניר ובנם גור אריה" של זלמן שניאור: "כפירה גבירה, הלואי, יהי רצון וכה לחי, וגדלת את בנך הבכור לתורה, לחופה ולמעשים טובים!" (יולי 1924).

במקרה אחר עברה אגדה אחת מסיפורי אלף לילה ולילה, עיבוד ה"מיידה" אותה היא קיבלה את השם "סיפור החסיד והמרגלית" (נובמבר 1924). מגמה זאת חזרה בתרגום חופשי של שיר ילדים נפוץ שכל ילד דובר אנגלית גדל איתו: "Mary Had a Little Lamb" (מאי 1924).

מודעות ב"עדין", לרבות קידום מכירות עצמי באמצעות המשורר חיים נחמן ביאליק

בחצר בית ספר בירושלים. באחת מעלילותיו של חרפני בעל דמיון מגיע אווירון ומביא את הילד לארץ ישראל כדי לשבת בסוכות עם החלוצים. למרות התיאור הריאליסטי והמודרני של האווירון וגורדי השחקים של ניו יורק, למעשה זוהי פנטסיה שבה מתגשם באופן פלאי חלומו של ילד.

מסרים חינוכיים אוניברסליים

לצד המסרים הייחודיים לעתון יהודי, אפשר למצוא בו גם מעט מסרים חינוכיים אוניברסליים, שיכולים להופיע בכל עתון ילדים אחר.

אגדות שונות מסתיימות במוסר השכל חינוכי לגבי החיים בכלל: אסור להיות חמדן ותאב בצע, אסור להתערב בהתפתחות הטבע, יש להתחסס בכבוד גם לחלש, איו להתגאות גאות שווא, נדיבות היא תכונה שמביאה עושר לבעליה ועוד.

לצד האגדות ה"כבדות" במשמעותן החינוכית, הופיעו בעתון גם סיפורים ושירים בעלי מסר "קליל" יותר, שעסקו בכללי התנהגות של ילדים בחיי היום יום שלהם: טוב לשתות כל יום ארבע כוסות חלב ולהשאיר את החלון תמיד פתוח, אסור להיות זלזן מדי, צריך לשמוע בקול ההורים ולא לטפס על העצים, אסור להיות עצל ואין לשקר ולהשתמט מן הלימודים.

אפילו בין הסיפורים והשירים האלה, העוסקים בנושאים כללי-אנושיים ואינם קשורים ליהדות, אפשר למצוא כמה פריטים יהודיים בסגנונם וברקע שלהם. זוהי עדות נוספת לדומיננטיות של הנושא הלאומי-מסורתי ב"עדן".

מסר חברתי-הומניסטי

המסר החברתי-הומניסטי ב"עדן" מרשים יותר ברמתו האמנותית והעתונאית, מאשר במקום שהוא תופש בעתון. שלושה סיפורים של שלום עליכם: "נפש חיה", "האתרוג", ו"אל סעודת פורים", העלו את הנושא האנושי והחברתי, כשהרקע היהודי-מסורתי של הווי החיים בעיירה משורטט בהם ביד אמן. בסיפורים אלה אין מוסר השכל פשטני, והמשמעות שלהם מובלעת בסיפור עצמו,

הפך לחזון מיסטי, שבו הופיע הדגל העברי בגאון בעוד דגלי שאר העמים "קרועי חרב, טבולי דמים"; בשירים אחרים תוארו הידיים החרוצות של החלוצים המתדשות את החיים בכל חלקי ארץ ישראל, הווי החיים בארץ או חזיון פנטסטי של שיבתם של כל הילדים אל האדמה השוממה המתגעגעת אליהם. גם בסיפורים יש שילוב של פנטסיה עם ציונות לעומת מעט מאוד תיאורים ריאליים של החיים הממשיים בארץ, או של חיי הילדים בה. שני סיפורים בעלי סממנים של אגדה הוקדשו להרצל, ועוד כמה סיפורים התייחסו אל העלייה כמאורע פנטסטי, שבו מעורב אליהו הנביא וכוחות מיסטיים על אנושיים.

שלוש פעמים בלבד הופיע המדור "מכתבים מארץ ישראל" של ישראל דושמן ובו סיפר על תולדות המושבות, על דמות הצבר החזק והאמיץ, הרוכב על סוס ומכיר את נימוסי הערבים, ועל תל אביב, העיר העברית הראשונה. כמה סיפורים ריאליסטיים תיארו את הווי החיים במושבות וכן הופיעו ידיעות כמו "כינוס הסופרים העבריים בארץ ישראל", הוצאת "המזרח" בירושלים, או "המכללה העברית בירושלים". (זהו המקום היחיד בכל הגיליונות שבו הופיעה קריאה אל קוראי העתון לבוא לארץ, וגם כאן, כדי ללמוד בה, ולא לחיות בה!)

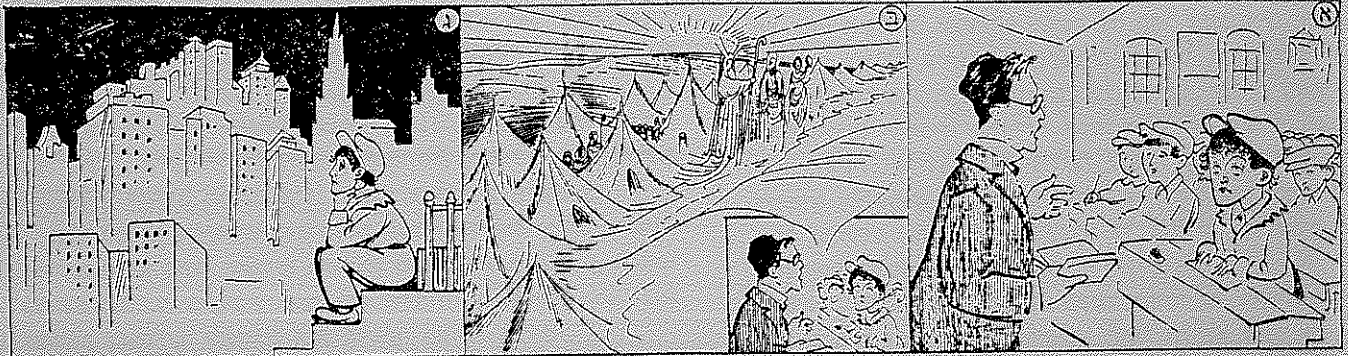
אין להסיק מן התיאור הזה שעורכי העתון וסופריו לא רצו בעלייתם של הקוראים לארץ. נראה שהם היו מודעים לסיכוי הקטן של הקוראים לעלות בזמן הקרוב, ואימצו לעצמם את דגם הציונות כפי שהתגבש אז באמריקה: הזדהות גדולה ורצון לעזור לעולים ולנמצאים בארץ, אך לאו דווקא הגשמת הציונות באופן אישי בעלייה.

שימוש יוצא דופן ויחיד בעתון היה הדפסת צילומים וציורים על גבי שני עמודים שלמים שהוקדשו לנושא "ארץ ישראל בבנינה". בין הצילומים: סלילת כביש בתל אביב, כביש טבריה-צמח, רועי צאן בתל יוסף, הרחוב הראשי במושבה ראשון לציון, בית ביאליק, ציור מבנה "המכללה העברית בירושלים" וצילום של חיים ויצמן. הציונות באה לידי ביטוי גם במודעה הקוראת לילדי אמריקה לתרום לבניין בית לאומי עברי בארץ ישראל ובה צילום שיעור התעמלות

ש. ב. מקסימון. סיפור נפלא זה הוא דוגמה בודדת של תרגום יצירה ממיטב ספרות הילדים העולמית ב"עדן", בניגוד לעתוני הילדים והוצאות הספרים בארץ ישראל שהירבו לעסוק בכך. שני מאמרים "היסטוריים" של ש. רוזנפלד על צדיקים ורבנים מפורסמים הרגישו את ענוותם ונדיבותם ואת תשומת הלב הגדולה שהקדישו לעניים ולאומללים. מאמרים אלה חיברו בין המסר הלאומי והמסר החברתי, בהדגישם את האופי היהודי המסורתי של התפישה החברתית שלהם ובכך חיזקו אותה. כך שרת המסר הלאומי, שהיה לב ליבו של הקונצנזוס היהודי באמריקה באותו זמן, מטרה חינוכית כללית שאינה קשורה לקיום היהודי בלבד.

ברגשותיו של הגיבור הילד, שאיתם נוטים הקוראים להזדהות בקלות. בסיפורים נחשפה החלוקה המעמדית בתוך החברה של העיירה היהודית במזרח אירופה. ההומור והעידון בכתיבתו של שלום עליכם ריכזו את החריפות של הקונפליקט הזה. הסיפור "אל סעודת פורים" (ינואר 1925) הדגים את הצביעות החברתית בחיי העיירה היהודית, כשעל המצבה של הדוד העשיר, שהיה שתלטן, כעסן, קמצן ואדם מרושע שהטיל פחד ואימה על כל מי שהיה סביבו, נרשם: "פה נטמן איש ישר וטוב ונאמן, בעל לב טוב ובעל נפש עדינה, איש שידו פתוחה לכל, איש עושה צדקה וחסד כל ימי חייו, איש חנון ורחום, אהוב וחביב ונחמד ונעים...". סיפור נוסף המעביר מסר חברתי בצורה בלתי נשכחת, הוא סיפורו הקלסי של אוסקר ויילד, "הנסיך המאושר", בתרגומו של

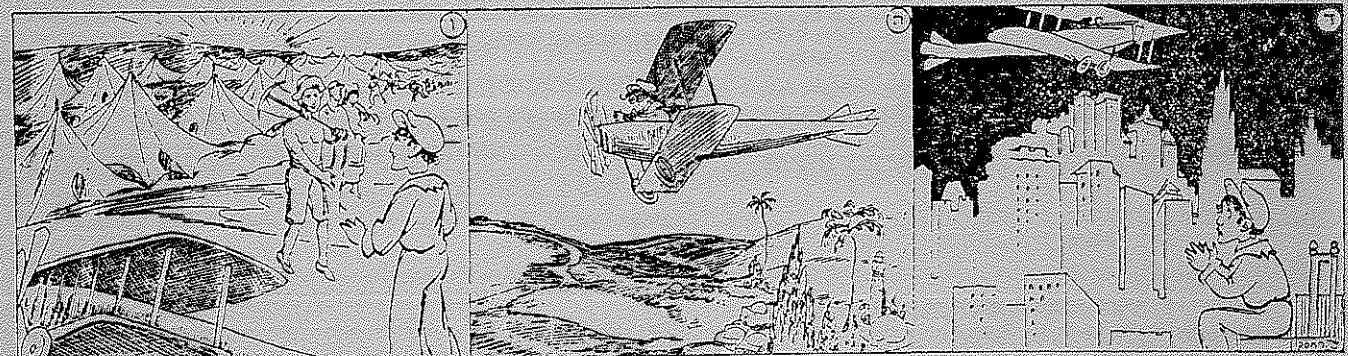
חפני בעל-דמיי נעילותו.

(א) חפני יושב ומצטמר: אין סבות פניינורק.

(ב) ביומסבות הוסיבתי את בני יספאל בחוציאי אותם מארץ מצרים.

(ג) המורה מספר שמעון הגימסיה.

(ד) פאמי אמי לשבת אתכם בססות...

(ה) חפני נשא על מנפי דמיונו פאורון אל חלוצי ארץ-ישראל.

(ו) הגה פאורון קף בקרום ספסיה...

"קומיקס" נוסח שנות ה-20 ב"עדן" הניו יורקי

תיאור הווי החיים האמריקניים

למרות הניתוק של העתון מן החיים של היהודים המקומיים באמריקה בדרך כלל, הופיעו בו כמה סיפורים ושירים הקשורים להווי היהודי האמריקני.

לעתים היו אלה שירים כלליים לגמרי, שכללו פריטים הקשורים לחיים באמריקה כמו גרמופונים, אווירון, או ציון הכתובת: "הפיל נמצא בניו יורק – לא תאמינו לי ילדים? הנה, לי הכתובת יש: מיסטר דז'קסון ניו יורק סיטי..." (דצמבר 1924).

שיר של אפרים א. ליסצקי, "ויפ-פור-ויל", מזדהה עם סבלם של האינדיאנים שנרדפו וגורשו ממקומם: "רוח נשיא שבט הודי משכבר – בא ותר משכנות שבטו פה ושם: זרים הם!" (אוגוסט 1924). פנייה לנושאים אינדיאנים ושחורים היתה אופיינית לשירה העברית באמריקה בתחילת המאה. היא היתה קשורה לצורך של הסופרים לברוח מן ההווה המאיים והזר בארץ החדשה, אך גם לרצון להשתלב בסביבה האמריקנית ולהפוך לחלק ממנה.¹⁹

סיפורו של אברהם שוער "הרוכל הקטן" (יוני 1925) הביא את מראות הרחוב הניו-יורקי הרועש והצפוף, את קצב החיים המהיר ואת הנורמות החברתיות המקובלות באמריקה: "אני אהיה רוכל עשיר. כל העשירים היו רוכלים בילדותם, ואפילו רוקפלד..." גם בסיפור "בבית החולים של הבוכות" של י.ד. ברקוביץ, הופיע ברקע נוף ניו יורקי טיפוסי (אפריל 1925). במחזה בשתי מערכות של גרשון איינבנדר "הקייטנים הקטנים", תוארו הרפתקאותיהם של ילדים יהודים במחנה קיץ, תופעה אמריקנית טיפוסית.

אלה הם כל הביטויים הספרותיים המעטים לאמריקניות ב"עדן", ועליהם נוספו כמה מאמרים וחדשות מהמתרחש באמריקה, ומאמר מערכת של י.ד. ברקוביץ שבו הוא הישווה את אווירת החול בחג הסוכות באמריקה לאווירת החג שהיתה במזרח אירופה.

כשולן הספרות העברית באמריקה וסופו של "עדן"

זוהר שביט קובעת כי כל הפעילות העברית באמריקה, הספרותית והעתונאית כאחת, לא יצרה את התנאים ההכרחיים לקיומו של מרכז ספרותי: "ציבור סופרים, קהל קוראים, פעילות מו"לית תקינה ופעילות פריודית סדירה". היא מצביעה על הכשלונות, ההפסקות התכופות, והצימצום בהוצאת העתונים והספרים. שביט מציינת כי בתחום ספרי לימוד וספרי הילדים היתה יותר יציבות וקביעות, ועתוני הילדים התזיקו מעמד תקופה ארוכה יחסית, בזכות קיומם של מוסדות חינוך יהודי-עברי שיצרו צורך בספרי לימוד וקריאה עברית.

חתך סוציולוגי של הסופרים העברים באמריקה מגלה כי מרביתם היו מורים ומכשירי מורים, ולא התפרנסו רק מן הכתיבה אלא ראו בה עיסוק נוסף, עובדה הממחישה את חולשתו של המרכז הספרותי העברי באמריקה. שביט סבורה כי התחרות בין הספרות העברית והספרות היידית הסתיימה בנצחונה של האחרונה.

מספרם של קוראי העברית לא היה גדול בהרבה ממספר הכותבים ולא עלה על כמה מאות. יתר על כן, רוב הקוראים היו קשורים אל הכותבים בקשרי משפחה ובקשרים חברתיים, כך שזו היתה קבוצה מצומצמת ונבחרת. הספרות העברית באמריקה לא הצליחה לגבש לעצמה קהל קוראים נרחב בגלל כמה סיבות. הסיבה הראשונה היא השתלבות הקוראים הפוטנציאליים בתרבות האמריקנית, לאחר שרכשו את ידיעת האנגלית. בני הדור השני באמריקה התייחסו בשלילה אל המסורת של העיירה היהודית במזרח אירופה, שבה ראו מכשול לקליטתם בארץ החדשה ולכן לא רצו בקריאת ספרות המעוגנת כולה במסורת זו. סיבה נוספת לכישלון הספרות העברית באמריקה היא היות היידיש שפת אם טבעית, ולכן עדיפה על העברית כשפה מתווכת בתקופה הראשונה אחרי ההגירה, וכשפה משמרת בתקופה שלאחר מכן.²⁰

כל האמור לעיל נכון גם לגבי עתונות הילדים ו"עדן" בתוכה, ואפילו בצורה הרבה יותר חריפה. הסופרים והמתכנים העבריים הכירו בתשיבות העצומה של החינוך היהודי באמריקה, שסכנת ההתבוללות בה היתה קרובה ומאיימת. היה הרבה יותר קשה להגיע אל קהל הקוראים הצעירים מאשר אל קהל המבוגרים. חיי העיירה היהודית במזרח אירופה היו עבורם רחוקים ומעורפלים, והם לא סבלו מגעושים לחמימות שלהם כמו הוריהם. החיים באמריקה היו אינטנסיביים והחברה היהודית היתה חלק מן החברה האמריקנית, ולא רחוקה ומנותקת כפי שהיתה במזרח אירופה. הצורך הטבעי להיאחז ולהשתרש בארץ שבה נולדו או גדלו מגיל צעיר, היה חזק מכל המסרים החינוכיים שהועברו אל הילדים באמצעות ההורים, בית הספר, הספרות והעתונות.

נוספה על כך בעית השפה. הקשר היחיד של הקוראים הצעירים היה שיעורי העברית בבית הספר, וקשר זה לא עורר מאמץ גדול להמשיך ולעסוק בשעות הפנאי כמה שנלמד בבוקר בבית הספר.

אוריאל אופק מסביר את תפוצתו הנמוכה של העתון, אשר מנעה את המשך הוצאתו, בריחוק של מרבית הכותבים, סופרים מארץ ישראל ומאירופה, מן הקוראים העבריים הצעירים באמריקה.²¹ בחשוון תרפ"ו (אוקטובר 1925) הופיעה החוברת האחרונה של "עדן" והסתיים מפעל תרבותי חשוב של הכתיבה העברית באמריקה. כך נגזר גורלו של "עדן", עתון יפהפה ומשוכח ברמתו, להיעלם במהירות כמו רבים מקודמיו ואלה שבאו אחריו.

★★★

1. אברהם אפשטיין, "סופרים עברים באמריקה", תל אביב 1952, עמ' 5-6.
2. נורית גוברין, "התביעה לאמריקניזציה והגשמתה בספרות העברית באמריקה", בתוך: "מגוון" מחקרים בספרות העברית ובגילוייה האמריקניים, מוגשים ליעקב קבוב במלאות לו 70 שנה, לוד תשמ"ח, עמ' 84-86.

12. אופק, ספרות, עמ' 307-310.
13. ביאליק, אגרות, 26 במאי 1924.
14. שם, 5 בספטמבר 1924.
15. שם, 18 בנובמבר 1924.
16. הדואר, 9 במאי 1924.
17. אופק, ספרות, עמ' 314.
18. וראו גם הסיפורים "אל סעורת פורים" (ינואר 1925) ו"מעשה באגוזים" (פברואר 1925).
19. על כך, ראו במאמרה של נורית גוברין (הערה 2 לעיל), עמ' 90-91.
20. זוהר שביט, "הניסיון הכושל להקים מרכז של ספרות עברית באמריקה" בתוך: "מגוון" (וראה הערה 2 לעיל), עמ' 433-449.
21. אופק, ספרות, עמ' 314.
3. צבי שרפשטיין, "יוצרי ספרות הילדים שלנו", ניו יורק תש"ז, עמ' 36.
4. אוריאל אופק, "ספרות הילדים העברית, 1900-1948", תל אביב 1988, עמ' 222-227. להלן: אופק, ספרות.
5. הדואר, ב' בכסלו, תרצ"ה.
6. חיים נחמן ביאליק, אגרות, תל אביב תרצ"ז, איגרת מ-17 באוגוסט 1925, עמ' נ"ט.
7. אברהם שוער, "ספרות הילדים שלנו", הדואר, 6 בפברואר 1925.
8. אופק, ספרות, עמ' 294-306.
9. ביאליק, אגרות, 18 בנובמבר 1925.
10. אוריאל אופק, "חנו להם ספרים", תל אביב 1978, עמ' 299.
11. הדברים מבוססים על ההספד לכת שבע גראבלסקי ב"הדואר", גיליון ל"ג, ח' באלול תרצ"ב, וראוין עם נכדתה, פרופ' נילי כהן מאוניברסיטת תל אביב.